

Zdravstveni odgoj u hrvatskom školstvu 2012./2013. i građanski neposluh

U radu se rekonstruira kronologija uvođenja Kurikuluma zdravstvenog odgoja u sve osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj u školskoj godini 2012./2013. Polazeći od kriterija Johna Rawlsa, autorica pokušava odgovoriti na pitanje mogu li se inicijative protivnika Kurikuluma, usmjerene prvenstveno protiv njegova četvrtog modula, u javnosti kolokvijalno nazvana „Seksualni odgoj“, smatrati građanskim neposluhom. Rawls definira građanski neposluh kao javni, nenasilni i nelegalni čin, koji se odvija u uvjetima demokratskog sustava (u tzv. skoro pravednom društvu), počiva na savjesti te je usmjeren na jasne slučajeve nepravdi koje nastaju ili se potiču zakonom, odlukom ili politikom vladajućih.

Ključne riječi: zdravstveni odgoj, građanski neposluh, John Rawls, Udruga GROZD, kvaliteta života

Uvođenje zdravstvenog odgoja u hrvatske škole jedna je od tema koja je u hrvatskom medijskom prostoru s više ili manje intenziteta prisutna već gotovo dvije godine.¹ Zdravstveni je odgoj prvi put uveden u sve osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj u školskoj godini 2012./2013. Propisani Kurikulum zdravstvenog odgoja bio je podijeljen u četiri modula: „Živjeti zdravo“, „Prevenција ovisnosti“, „Prevenција nasilničkog ponašanja“ i „Spolna/rodna ravnopravnost“.² Nije se trebao predavati kao zaseban predmet, nego uklopiti u nastavne sadržaje biologije, tjelesne i zdravstvene kulture, sata razrednika te u različite druge školske aktivnosti i projekte.³ Kurikulum je uveden Odlukom o

- 1 Tekst je nastao u srpnju 2014. kao ispitna obveza na kolegiju *Neposluh u modernoj Hrvatskoj* prof. dr. sc. Elvija Baccarinija na poslijediplomskom doktorskom studiju Moderna i suvremena hrvatska povijest u europskom i svjetskom kontekstu Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- 2 Kurikulum zdravstvenog odgoja uveden 2012. godine dostupan je na stranicama Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta (<http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=11972>).
- 3 Prema podacima iz Agencije za odgoj i obrazovanje prezentiranim na nekoliko stručnih skupova, 70% sadržaja i tema zdravstvenog odgoja integrirano je u postojeće predmete (priroda i društvo, priroda, biologija, TZK, psihologija...) od prvog razreda osnovne do četvrtog razreda srednje škole. Dodatni sadržaji (30%) Kurikuluma zdravstvenog odgoja integrirani su u sat razrednika – do 12 sati godišnje.

uvođenju, praćenju i vrednovanju provedbe Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama ministra znanosti, obrazovanja i sporta 27. rujna 2012.⁴ Druga odluka istog naziva donesena je 31. siječnja 2013. (*NN*, 13. II. 2013.). Ministar je prije donošenja te odluke opozvao prethodnu zbog toga što nije bila objavljena u *Narodnim novinama*, službenom listu Republike Hrvatske. Odluku iz siječnja 2013. ukinuo je pak Ustavni sud Republike Hrvatske 22. svibnja iste godine (*NN*, 27. V. 2013.)⁵

Prijedlog Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama javno je predstavljen na dan donošenja prve odluke, dakle krajem kolovoza 2012. godine, svega tjedan dana uoči početka nove školske godine. Predstavili su ga ministar obrazovanja, znanosti i sporta Željko Jovanović, ravnatelj Agencije za odgoj i obrazovanje Vinko Filipović te liječnica epidemiologinja Sanja Musić Milanović. U novinskim izvještajima objavljenim neposredno nakon predstavljanja bili su istaknuti i prvi problemi. Prigovaralo se da je uvođenje zdravstvenog odgoja „zbrzano“, što se nipošto nije smjelo dogoditi u slučaju ovakve važne i za učenike neophodne teme (*SeZaM*, 27. VIII. 2012.).⁶ Sudionicima predstavljanja zamjeralo se da su izbjegli najvažnije sadržaje, koji će se ubrzo pokazati spornima, te da su najviše govorili o „tjelovježbi, pranju ruku prije jela i zubi nakon jela, te doručku u školi“ (*ibid.*). Gotovo da i nije bilo govora o tome kako i kada Agencija misli dodatno educirati nastavnike koji su taj program trebali početi provoditi tjedan dana poslije niti se išta moglo saznati o radnim materijalima koji su im pritom trebali stajati na raspolaganju (*ibid.*). Pisalo se i o tome da su prosvjetni djelatnici za uvođenje zdravstvenog odgoja doznali tek iz medija (*RTL*, 28. VIII. 2012.).

Predstavljajući Kurikulum zdravstvenog odgoja, ministar je naglasio da će taj program omogućiti djeci da žive zdravije, da spriječe spolne bolesti i ovisnost te da budu mentalno zdravija. Dakle, trebali su steći navike koje bi im omogućile duži i kvalitetniji život (*24sata.hr*, 2. IX. 2012.). Ministrova izjava mogla bi se interpretirati i iz perspektive teorijskog koncepta kvalitete života (*quality of life*). Prema tom konceptu, u smislu u kojem ga shvaća Martha Nussbaum (Nussbaum i Sen, 1993.), društvene se promjene mora vrednovati po tome koliko unapređuju kvalitetu ljudskog života u društvenoj zajednici. To pak znači da standardni indikatori kvalitete života ne uključuju samo bogatstvo odnosno prihode, već i uređeni okoliš, fizičko i mentalno zdravlje, obrazovanje, rekreaciju itd.⁷ Svojom je izjavom ministar ujedno neizravno podsjetio na činjenicu da

4 Usp. <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=11972>. Budući da se godišnji nastavni plan usvaja na početku školske godine, razrednici su dobili naputak da „rezerviraju“ 12 sati u planu sata razrednika za nastavne jedinice/sadržaje koji će im biti dostavljeni do kraja rujna.

5 Donošenje, potpisivanje, pečaćenje i urudžbiranje treće Odluke ministra obrazovanja o uvođenju, praćenju i vrednovanju provedbe Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama od 31. svibnja 2013. sam je ministar obrazovanja 2. lipnja 2013. proglasio „propustom tehničke službe web stranica“. Usp. *Connect portal*, 1. VI. 2013.

6 Nije ovo jedini primjer nedovoljno razrađenih reformi u hrvatskom školstvu nakon 1990. godine. Jedan od svježijih primjera je reforma sustava studiranja 2005. godine. Bolonjski je sustav uveden gotovo ekspresno, kao rijetko gdje u Europi.

7 Usp. i Bognar, 2005.

je uz stvaranje pretpostavki za kvalitetan život jedna od zadaća države omogućavanje stjecanja funkcionalnog znanja, to jest da mora djecu naučiti kako da sami sebi jednoga dana osiguraju koliko-toliko kvalitetan život. Brian Barry funkcionalno obrazovanje definira kao „obrazovanje koje je stvoreno kako bi osiguralo, koliko je moguće, da oni koji ga dobivaju odrastu tako da mogu zarađivati za život radeći neki zakonski prihvatljiv posao, uključiti se u ekonomske transakcije a da ne budu iskorištavani zbog nestručnosti, da mogu uspješno surađivati s državnim službenicima, da znaju dovoljno o zakonu kako bi mogli ostati u njegovim granicama (ako žele) te da posjeduju (ili imaju načina da steknu) dovoljno znanja o higijeni i javnom zdravlju kako bi mogli koristiti djelotvornu kontracepciju i ispravno odgajati djecu“ (Barry, 2006: 253). Prihvatimo li Barryjevo stajalište i suočimo li se s činjenicom koju je spomenuo ministar da „djeca žive nezdravo, neka su deblja, sve je više bolesti, svakodnevno puše, neredovito peru zube, ne jedu povrće, ne jedu voće“, mogli bismo se složiti s njegovom tvrdnjom da je zbog toga zdravstveni odgoj „nešto što nitko, tko u Hrvatskoj želi dobro djeci, a time i cijeloj Hrvatskoj ne bi smio osporiti“ (24sata.hr, 2. IX. 2012.).

Ipak, iako je izvjesno da se ne može govoriti ni o kakvom konceptu modernog školstva koji bi isključivao često citiranu antičku mudrost o međuovisnosti mentalnog i tjelesnog zdravlja, uvođenje zdravstvenog odgoja ne samo da je izazvalo val nezadovoljstva, nego je naposljetku rezultiralo i uključivanjem Ustavnog suda Republike Hrvatske. Tri fizičke osobe (Miroslav Kota iz Zagreba, Dario Čehić iz Poreča te Stojan Tokić iz Sesveta), jedna politička stranka (Hrvatska stranka prava 1861., zastupana po predsjedniku Dobroslavu Paragi) i dvije udruge (Udruga Glas roditelja za djecu – GROZD i Udruga za promicanje etike, morala, obiteljskih vrijednosti i ljudskih prava Reforma) podnijele su odvojene prijedloge za ispitivanje ustavnosti spornog programa.⁸

I dok su prve negativne javne reakcije u medijima uglavnom bile u vezi s time da akteri u provođenje novoga, iznimno važnog programa ulaze nespremni, ubrzo su sve više medijskog prostora počeli zauzimati oštri protivnici samog sadržaja Kurikuluma, otvarajući žustre rasprave. Za razliku od tema obuhvaćenih u prva tri modula, koje su već odavno bile djelomično implementirane u nastavni program spomenutih ili nekih drugih predmeta,⁹ opću pažnju javnosti izazvao je četvrti modul. Žestina rasprava o njemu potpuno je zasjenila ostale sadržaje Kurikuluma, u toj mjeri da se o čitavu Kurikulumu nerijetko govorilo kao o „Seksualnom odgoju“.¹⁰ Reakcije su se kretale u najširem rasponu, od izražavanja velikog nezadovoljstva različitih manje ili

8 Dodatni prijedlozi su odbačeni kao neosnovani jer su podneseni na odluku koju je ministar u međuvremenu povukao, a podnositelji se nisu očitovali žele li svoj prijedlog primijeniti i na novu odluku.

9 Najveći dio sadržaja već je bio uklopljen u nastavu biologije, prirode i srodnih predmeta. Obradivale su se čak i neke teme iz IV. modula. Primjerice, u nastavi biologije u 8. razredu i dosad se učilo o građi i ulozi spolnih organa te o odgovornom spolnom ponašanju.

10 Autorica ovog teksta, u vrijeme uvođenja Kurikuluma zdravstvenog odgoja razrednica učenika drugog razreda zagrebačke gimnazije, svjedočila je jednom prilikom burnoj raspravi na roditeljskom sastanku. Svi su se roditelji bez iznimke protivili „Seksualnom odgoju“, izjavivši da će povući svoju djecu sa svih satova razrednika. Tek su nakon uvida u Kurikulum shvatili da su njime obuhvaćene i druge

više tangiranih društvenih aktera do iskazivanja bezuvjetne podrške uvedenom Kurikulumu te kontroverznog reagiranja odgovornih dužnosnika resornog ministarstva. U rasprave su se uključile razne udruge. One, primjerice, koje zastupaju manjine različite seksualne orijentacije, pozdravile su program (*Queer.hr*, 3. XII. 2012.), ali gotovo najveći medijski prostor dobila je Udruga GROZD – Glas roditelja za djecu. Njezini članovi predstavljali su se kao glasnogovornici većine stanovništva Republike Hrvatske, čija se prava krše uvođenjem tog programa. Oštro se suprotstavljajući Kurikulumu, Udruga GROZD naposljetku je javno pozvala istomišljenike da ne šalju djecu na satove na kojima će se sporni sadržaji obrađivati, to jest nagovijestila je početak građanskog neposluha (*tportal.hr*, 26. XII. 2012.).

Građanski neposluh koncept je nastao u krilu modernog konstitucionalizma, kao supstitut predmodernih ideja o ograničenju i otporu vlasti, a njegove oblike u rudimentarnom obliku moguće je naći već kod starih Grka (Pavićević, 2009: 83). Iako postoji mnoštvo različitih definicija građanskog neposluha, prema Vladimiru Pavićeviću tri su ključna vida građanskog neposluha oko kojih se uglavnom svi slažu: riječ je o javnom, nenasilnom otporu nepravednim zakonima (*ibid.*). Treba istaknuti da je građanski neposluh usmjeren prema *specifičnom* zakonu, tj. *određenoj* odluci koju je donijela politička elita (Rajković, 2013; naglasila I.C.J.).¹¹ Među najpoznatije povijesne slučajeve građanskog neposluha obično se ubrajaju otpor zakonu koji je zabranjivao pomaganje robovima u pokušaju bijega od vlasnika u nekim dijelovima Sjedinjenih Američkih Država, pokret za priznavanje glasačkog prava žena, Gandhijev otpor britanskim zakonima, otpor apartheidu u Južnoj Africi, studentski prosvjedi protiv rata u Vijetnamu, pokret za građanska prava koji je predvodio Martin Luther King i tako dalje (Baccarini, 2011: 14). Iako se među primjerima građanskog neposluha uglavnom ne spominju borbe za radnička prava (*ibid.*), neki autori kao rezultat građanskog otpora ipak navode i skraćivanje radnog vremena (Rajković, 2013).

U ovom se tekstu neće raspravljati o opravdanosti ili neopravdanosti uvođenja Kurikuluma zdravstvenog odgoja u škole niti će se vrednovati argumenti suprotstavljenih strana. Cilj je odgovoriti na pitanja je li Kurikulum zdravstvenog odgoja – i to na način na koji je uveden – uistinu mogao biti temelj za pokretanje građanskog neposluha te mogu li se akcije koje su poduzeli njegovi protivnici predvođeni Udrugom GROZD okarakterizirati kao građanski neposluh.

Kada se govori o građanskom neposluhu, potrebno je imati na umu barem dva pristupa unutar kojih se može raspravljati o tom fenomenu. Dok se prema liberalnom shvaćanju građanski neposluh može opravdati jedino u slučaju uskraćivanja odnosno kršenja određenih prava i sloboda, republikanska doktrina dopušta neposluh u slučaju bilo koje teme od javnog interesa, ako je razlog neposluha demokratski deficit pri donošenju odluke (Baccarini, 2011: 37). Liberalni građanski neposluh nastoji doći do

teme (od zdrave prehrane, važnosti tjelesne aktivnosti do pravila lijepog ponašanja i tako dalje), koje su čak i pozdravili.

11 O legitimnosti građanskog neposluha usp. primjerice Šegvić, 2007.; Mesić, 2001. te Baccarini, 2011.

konkretnog ishoda to jest promjene politike vladajućih ili zakona protiv kojeg su se pobunili dok pristalice republikanske teorije smatraju da je cilj neposluha ostvaren čak i ako nije došlo do promjene politike ili zakona, zadovoljavajući se time što su vladajući pristali staviti na dnevni red to pitanje i što su ga (ponovno) razmotrili (*ibid.*).

Jednu od danas najčešće citiranih definicija građanskog neposluha formulirao je 1971. godine John Rawls u svojoj knjizi *A Theory of Justice*. Rawls definira građanski neposluh kao javnu, nenasilnu radnju koja je motivirana vlastitom savješću, a usmjerena je protiv političkih zakona, sa svrhom da se postigne promjena zakona ili vladine politike. Rawls naglašava da građanski neposluh ima smisla jedino u društvima s visoko razvijenom i stabilnom demokracijom koja još nisu dosegla stupanj potpune savršenosti, ali u kojima je došlo do narušavanja i povrede temeljnih načela pravednosti (Rawls, 1971: 364–368).

Građanski neposluh mora biti odgovor na nepravdu prouzročenu zakonom koji je legalizirala parlamentarna većina. Nepravda prouzročena kršenjem ljudskih prava jedan je od glavnih izvora legitimiteta građanskog neposluha (Baccarini, 2011: 17).¹² Otvoreno izražavajući svoj osjećaj da je uvođenjem Kurikuluma zdravstvenog odgoja počinjena nepravda kršenjem temeljnih prava propisanih Ustavom, predsjednik Udruge GROZD Ladislav Ilčić pozvao je ministra Jovanovića da odustane od „nametanja svoje ideologije“, uvaži pravo pluralnosti i omogući roditeljima da biraju između dva različita programa zdravstvenog odgoja u školama (*RTL*, 26. XII. 2012.). Nekoliko mjeseci poslije spomenuta je udruga zatražila i smjenu resornog ministra, ravnatelja Agencije za odgoj i obrazovanje te isključenje jednog člana iz Povjerenstva za izradu programa zdravstvenog odgoja (*Glas Slavonije*, 13. II. 2013.). Pozivali su se, između ostaloga, na 63. članak Ustava Republike Hrvatske, prema kojem su roditelji „dužni odgajati, uzdržavati i školovati djecu te imaju pravo i slobodu da samostalno odlučuju o odgoju djece“ (*Ustav RH*) i 93. članak Obiteljskog zakona, u kojem stoji da „(o)dgoj djeteta mora biti u skladu s njegovom dobi i zrelosti, te s pravom djeteta na slobodu savjesti, vjerskog i drugog uvjerenja“ (*NN*, 22. VII. 2003.).

Ostavljajući zasad postrani prigovore formalne naravi,¹³ kao razlozi za opravdanost osporavanja programa zdravstvenog odgoja – točnije rečeno, njegova četvrtog modula – koristili su se sljedeći argumenti: govorilo se da je „sadržaj IV. modula Kurikuluma formativnog (...) umjesto informativnog karaktera, to jest [da] nije etički neutralan, čime se krši pravo roditelja na odabir onog načina odgoja vlastite djece koji je njima etički prihvatljiv“, da se „umjesto informacije nudi (...) dezinformacija pod krinkom znanstvenosti, koja rezultira indoktrinacijom“ te da je riječ o uvođenju „svojevrsnog ‘sekularnog vjeronauka’ za djecu ateista i agnostika (koji su u populaciji Republike

12 Druga su dva izvora legitimiteta nepoštivanje savjesti pojedinaca i društveni interesi uz lošu javnu politiku (Baccarini, 2011: 17–18).

13 Npr. prigovaralo se da nije precizno navedena zakonska osnova za donošenje spomenute odluke te da nije bilo izrijeком naznačeno radi li se o nacionalnom ili školskom kurikulumu, a ministar je ovlašten donijeti samo nacionalni kurikulum.

Hrvatske zastupljeni sa svega 5,23%), što bi bilo u potpunosti legitimno kad se ne bi nametalo i većinskoj populaciji, to jest svima, uključujući i djecu vjernika, neovisno o tome kojoj konfesiji pripadaju – budući da je sadržaj spornog IV. modula Kurikuluma u izravnoj opreci sa svakim konfesionalnim uvjerenjem odnosno svjetonazorom“ (*NN*, 27. V. 2013.).¹⁴

U suštini čak i nisu bile toliko sporne „seksualne“ koliko „rodne“ teme i sve što bi iz njih moglo proisteći, prvenstveno samo poimanje roda i obitelji. Sažeto govoreći, nezadovoljnici su smatrali da je država iznevjerila još jednu svoju vrlo važnu ulogu – osiguranje da svatko nakon stečenog obrazovanja postane „autonoman“ (Barry, 2006: 253). Tvrđili su da država, naprotiv, provodi „indoktrinaciju“ njihove djece (*NN*, 27. V. 2013.).

Argumentacija roditelja može se promatrati u širem kontekstu rasprava o udjelu roditelja u obrazovanju djece. Država je jedna od strana uključena u odlučivanje o tom pitanju, a zapadne države u praksi osim vlastitoga priznaju još samo jedan legitimni autoritet – autoritet roditelja (Barry, 2006: 245). Ne poričući državi pravo da sudjeluje u odlučivanju, roditelji okupljeni oko udruge GROZD tvrdili su da sami nisu imali priliku suodlučivati o uvedenom kurikulumu i da su time prekršena njihova prava, ali i prava njihove djece.¹⁵

Ovakvo shvaćanje da je narušena pravda jedan je od šest Rawlsovih uvjeta koje treba zadovoljiti neka aktivnost da bi je se moglo nazvati građanskim neposluhom. Moraju, dakle, biti zadovoljeni kriteriji savjesti, javnosti, nenasilja, nelegalnosti i demokratski, a otpor – kako je rečeno – treba biti usmjeren na jasne slučajeve nepravdi koje nastaju ili se potiču zakonom, odlukom ili politikom onih koji su na vlasti (Pavićević, 2012).

Najteže je preispitati kriterij savjesti. U ovom slučaju teško je jednoznačno utvrditi jesu li pokrenute aktivnosti bile uvjetovane isključivo osjećajem da je počinjena nepravda pokušajem nametanja nepravedne odluke ili pak mogućom osobnom to jest političkom korišću. Medijski napisi o poslovnoj povezanosti jednog od glavnih aktera Udruge GROZD s proizvođačem kontracepcijskih pilula (*Index.hr*, 18. XI. 2013.), čije je korištenje u potpunoj suprotnosti s katoličkim naukom o planiranju obitelji na koji su se pozivali, nisu doveli do većih „potresa“, ali su ipak pobudili određene sumnje. S obzirom na to da je Udruga GROZD autor jednog od dvaju alternativnih programa zdravstvenog odgoja koji je onodobno Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa otkupilo još 2007. godine, a koji u praksi nikada nisu zaživjeli, sve se glasnije počelo postavljati pitanje kriju li se iza zahtjeva za ukidanjem „Jovanovićeve“ zdravstvenog odgoja razlozi financijske naravi. Reagirajući na optužbe da se Udruga GROZD zalaže za uvođenje dvaju programa kako bi izvukla financijsku korist, njezini predstavnici istaknuli su da je Ministarstvo još od 2007. godine vlasnik prava provođenja GROZD-ova programa i da njegovim uvođenjem u škole ta udruga ne bi zaradila apsolutno ništa (*Glas Koncila*,

14 Treba dodati da nisu sve vjerske zajednice u Hrvatskoj bile protiv Kurikuluma. Usp. *Novi list*, 14. II. 2013.

15 Bilo je riječi o „kršenju Ustava i međunarodnih povelja koje govore da roditelji imaju pravo odgajati djecu u skladu sa svojim svjetonazorom“ (*RTL*, 26. XII. 2012.).

28. X. 2013.). Naglasili su: „Razlog zbog kojeg se angažiramo je želja za uspostavom što boljeg suradničkog odnosa dva ključna odgojna čimbenika – roditelja i škole, a sve to s ciljem dobrobiti naše i sve ostale djece u Hrvatskoj. Nažalost, Ministarstvo, umjesto da jača taj suradnički odnos, izvlašćuje i ušutkava roditelje kada i gdje god oni ne misle jednako kao i trenutni ministar obrazovanja (kao u spomenutom slučaju zakonskog smanjenja ovlasti vijeća roditelja)“ (ibid.).

Osim toga, zahtjev za ministrovom smjenom ne može se jednoznačno smatrati isključivo reakcijom na kršenje određenog prava – uvođenje spornog programa. Dok bi se u trenutku poziva na građanski neposluh argumenti za smjene spomenutih osoba još i mogli pronaći u jasnom slučaju nepravde, što je prema Rawlsu važan preduvjet kod definiranja građanskog neposluha, u politički motiviranim izjavama koje su poslije uslijedile, čelnici GROZD-a tražili su čak i raspisivanje prijevremenih parlamentarnih izbora (*Index.hr*, 9. XII. 2013.). Nisu, dakle, samo nastojali ukazati na konkretan slučaj nepravde – Odluku o uvođenju, praćenju i vrednovanju provedbe Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama – nastojeći ga korigirati, već su u pitanje doveli čitav politički sustav, to jest legitimnost parlamentarne većine, što nikako nije u skladu s navedenim Rawlsovim kriterijem.

Idući je Rawlsov kriterij za definiranje građanskog neposluha kriterij javnosti. Građanski neposluh uvijek je javni, a nikada privatni čin. To znači da se protivljenje sadržaju zakona, odluke ili politike ne može smatrati činom građanskog neposluha sve dok ostaje u domeni razmišljanja ili „mrmljanja sebi u bradu“, tako da nitko ne može saznati za to protivljenje (Pavićević, 2012). Da su roditelji samo povukli svoju djecu sa spornih satova, to bi se moglo okarakterizirati i kao čin odbijanja zbog savjesti.¹⁶ Međutim, povezivanje nezadovoljnih roditelja u Udrugu GROZD olakšalo je protivnicima Zdravstvenog odgoja izlazak u javnost. Udruga je svoje stavove javno izražavala od prvog dana, sazivane su konferencije za novinare na kojima se pokušalo utjecati na promjenu nepravedne odluke. Osim šire javnosti, u raspravu su željeli uključiti i stručnjake, nastojeći ispraviti i pogrešnu proceduru kojom je odluka donesena – bez znanstvene recenzije i javne rasprave. Ipak, kriterij javnosti je nemoguće svoditi samo na GROZD, to jest treba naglasiti da je ta udruga uspješno koristila prostor koji su stvarali mediji, svojim često politički krajnje netrpeljivim napisima. Tome su nerijetko pridonosili i dužnosnici Vlade, uključujući i samog premijera Zorana Milanovića.

Gostujući u jednoj televizijskoj emisiji premijer se obrušio na Crkvu, koja se u međuvremenu bila uključila u „rat“ protiv Kurikuluma i krajem prosinca tiskala i distribuirala letak s nekoliko odabranih najupitnijih sadržaja (http://www.hbk.hr/1_z_odgoj.pdf). Izjavio je: „Mi jesmo Vlada drugačija po svjetonazoru od onog koji je tipični svjetonazor crkve. No ovo me čudi jer ovo nije svjetonazorsko pitanje, ovo je higijensko pitanje. Ovo što se radi u zdravstvenom kurikulumu je dobro i korisno za djecu. Ono što stoji u letku nije istina. To su izvađene rečenice iz niza knjiga preporučenih

16 Više o tome u: Rawls, 1971: 368–371.

pedagogizma koji su dovoljno pametni da znaju što se može reći djeci te dobi. Ovo što se radi je ružno (*Večernji list*, 23. XII. 2012.).“ Neki sociolozi osudili su ovakvo ponašanje premijera i kvalifikaciju „ružno“ koju je dao, smatrajući da na početku 21. stoljeća „svatko ima pravo reći svoje mišljenje, kako građani, tako država i Crkva“ (*Dnevnik.hr*, 23. XII. 2012.) jer je to dio demokracije. Iako ovakva ograničenja prava govora o kojima govori premijer nisu odlika pravoga demokratskog društva, krenemo li od pretpostavke da osnovu minimalne demokracije čini periodično organiziranje poštenih izbora, potom natjecanje različitih aktera za vlast i smjenjivanje onih koji su na vlasti (Pavićević, 2012), onda je nesporno da je u hrvatskom slučaju zadovoljen i idući Rawlsov kriterij – kriterij demokracije.¹⁷ Kontekst parlamentarne demokracije poseban je zato što svima jamči barem formalna prava na jednako političko sudjelovanje i kontrolu vlasti (Baccarini, 2011: 15). I Ustavni je sud upozorio na to da je „(p)roces pravnog oblikovanja sadržaja zdravstvenog odgoja u Republici Hrvatskoj pokazao (...) značajan nedostatak demokratskog pluralističkog pristupa“ (*NN*, 27. V. 2013.). Međutim, ostaje otvoreno pitanje je li GROZD-u uopće bilo stalo do demokracije procedure u raspravi o Kurikulumu ili više do političke homogenizacije konzervativnijih snaga društva i do referendumu koji će dovesti u pitanje legitimitet vlasti.

Važan uvjet koji mora biti zadovoljen da bi se neka akcija okarakterizirala kao građanski neposluš jest izostanak nasilja. Budući da građanski neposluš treba služiti kao vid pritiska na subjekte koji u završnoj fazi kreiraju političke odluke, a javlja se kad postojeći pritisak javnog mnijenja nije dovoljan i kada je potrebno mobilizirati dodatnu podršku zahtjevima koji dolaze iz polja građanstva, korištenje sile i nasilja nipošto nije poželjno sredstvo u ostvarivanju tih ciljeva (Pavićević, 2009: 85). U hrvatskoj se javnosti od početka stvorilo uvjerenje, dobrim dijelom i zbog osobnog stila ministra Jovanovića, da je vlast ta koja se nasilno ponašala. Smjerni istupi nekih od aktera GROZD-a bili su medijski vrlo uspješni jer su se javnosti predstavljali kao antipodi dužnosnicima Vlade. Treba otvoreno reći da čelnici Udruge GROZD nikada nisu pozivali na nasilje. Naprotiv, isticali su da će se boriti svim demokratskim sredstvima da se ispune njihova ustavna prava. Jedan od podupiratelja protivnika Kurikuluma zdravstvenog odgoja vlastitim je riječima u nekoliko crta sažeo motivaciju za otpor prema tom programu i metode koje će su u toj borbi koristiti: „Svakako ćemo iscrpiti sve demokratske procedure uključujući i pravnu proceduru, a kao posljednje građanski neposluš u smislu izvlačenja djece s dotičnih sati. Toma Akvinski i Martin Luther King rekli su da nismo dužni poštovati nepravedne zakone. A taj je zakon nepravedan.“ (*Večernji list*, 15. XII. 2012.)

Budući da su odluku kojom je uveden Kurikulum zdravstvenog odgoja doživljavali nepravednom, roditelji djece i nastavnici okupljeni oko GROZD-a bili su spremni snositi posljedice za njegovo kršenje toliko dugo dok je odluka bila na snazi. Vjerojatno

17 U ovome su slučaju manje važni prigovori drugih autora koji Rawlsu predbacuju suženi vidokrug njegove definicije odnosno prigovaraju što građanski neposluš promatra isključivo kao fenomen „skoro pravednog društva“. U hrvatskom se slučaju, u parlamentarnoj demokraciji, te granice ionako ne prelaze. O teorijama Josepha Raza i Kenta Greenwalta više u: Brownlee, 2013.

je bilo i onih koji su – na tragu Davida Lyonsa – smatrali da obveza poštivanja zakona ne može predstavljati unaprijed danu početnu poziciju, pogotovo kad su zakon (to jest odluku) doživljavali nepravednim (Baccarini, 2011: 16). Kazna se mogla sastojati od neopravdanih satova ili, pretpostavimo, u slučaju da su učitelji ili nastavnici odbili predavati o navedenim temama iz četvrtog modula, smanjenja plaće zbog neodrađene pune satnice pa čak i opomene zbog povrede radnog odnosa.¹⁸ Akteri otpora uvjeravali su javnost da je ono za što se bore opravdano i da su u tom slučaju svako odricanje i svaka žrtva potrebni: „Radi se o stotinama tisuća roditelja, o svim vjerskim zajednicama i strukovnim udrugama koje imaju jedan jedini zajednički nazivnik – dobrobit naše djece“ (*tportal.hr*, 26. XII. 2012.).

Osim svjetonazorskih prijevora, kako je već rečeno, otpor zdravstvenom odgoju bio je prouzročen i izostankom javne rasprave uoči njegova uvođenja odnosno još nekim proceduralnim propustima. Prema republikanskoj doktrini građanskog neposlušta, izostanak rasprave o nekoj temi o kojoj grupa građana ima drugačije mišljenje od vladajućih dovodi do udaljavanja građana i vlasti. Odbijanje vlasti da se o njoj raspravlja dovodi do demokratskog deficita odnosno proceduralne pogreške u donošenju nekog zakona koja se može ispraviti građanskim neposluhom (Baccarini, 2011: 34–35).

Ustavni sud Republike Hrvatske nije razmatrao „materijalnopravni supstrat osporenog akta odnosno njegov sadržaj, a ni navodno vrijednosno opredjeljenje koje mu pridaju predlagatelji“, podsjećajući na to da „esencijalna načela na kojima se temelji demokratsko društvo u smislu članaka 1. i 3. Ustava – načela pluralizma, tolerancije i slobodoumlja – imaju i svoj proceduralni aspekt“ (*NN*, 27. V. 2013.). U postupku se razmatrao isključivo proceduralni aspekt osporene odluke.¹⁹

Kronologija uvođenja Kurikuluma rekonstruirana je i u Odluci Ustavnog suda Republike Hrvatske. Konkretni koraci o uvođenju zdravstvenog odgoja poduzeti su prije nekoliko godina – točnije 2006. godine. Nadležno resorno ministarstvo 23. veljače 2006. prvi je put pokrenulo proces (pre)oblikovanja programa zdravstvenog odgoja raspisivanjem Natječaja za prijavu prijedloga eksperimentalnih programa zdravstvenog odgoja i obrazovanja u osnovnim i srednjim školama, s rokom prijave do 1. svibnja 2006. Na 10. sjednici Povjerenstva za zdravstveni odgoj i obrazovanje, održanoj 13.

18 Budući da je Kurikulum građanskog odgoja zbog presude Ustavnog suda povučen prije kraja školske godine, u većini škola nije se kontrolirala realizacija tog programa.

19 Kao što je na početku teksta već rečeno, postojale su dvije odluke o uvođenju Kurikuluma, prva iz rujna 2012. i druga iz siječnja 2013. Ustavni sud navodi ih kao Odluku-KZO/12 i Odluku-KZO/13. Sud je potvrdio povezanost tih dviju odluka: „Kad je riječ o formalnom postupku donošenja osporene Odluke-KZO/13, potrebno je napomenuti da Odluci-KZO/13, koja se osporava podnesenim prijedlozima i predmet je ovog ustavnosudskog postupka, nije neposredno prethodio praktično nikakav postupak donošenja. Određena normativna procedura prethodila je samo donošenju ranije Odluke-KZO/12, koja je zamijenjena Odlukom-KZO/13 i koja stoga nije (izravan) predmet ovog ustavnosudskog postupka. Sukladno tome, budući da je osporena Odluka-KZO/13 zapravo proizišla iz ovog istog postupka koji je prethodio donošenju Odluke-KZO/12, Ustavni sud utvrđuje da se taj postupak istodobno ima smatrati i postupkom donošenja osporene Odluke-KZO/13, koja je danas na snazi.“ (*NN*, 27. V. 2013.)

lipnja 2006., razmatrane su pojedinačne prosudbe članova Povjerenstva o programima pristiglim na natječaj te je za više razrede osnovne škole predloženo prihvaćanje programa koji je izradila skupina stručnjaka angažiranih na poticaj Udruge GROZD. Za sve razrede četverogodišnjih i trogodišnjih srednjih škola predloženo je prihvaćanje dvaju alternativnih programa – programa Udruge GROZD i programa Forum za slobodu odgoja (oba pod uvjetom usklađivanja s primjedbama Povjerenstva). Nakon što su dobivena pozitivna mišljenja Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi, Agencije za odgoj i obrazovanje, Agencije za strukovno obrazovanje i Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja, 2. studenoga 2007. godine, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa donijelo je dvije odluke o odabiru prijedloga eksperimentalnog programa zdravstvenog odgoja i obrazovanja. Ugovori o otkupu prijedloga eksperimentalnih programa zdravstvenog odgoja i obrazovanja u osnovnim i srednjim školama sklopljeni su između nadležnog ministarstva i spomenutih udruga 9. studenoga 2007. odnosno 26. studenoga 2007. Međutim, nakon toga nisu poduzeti daljnji koraci, nije provedena edukacija nastavnika niti su navedeni programi uvedeni u školsku nastavu (*NN*, 27. V. 2013.).

Pet godina poslije, 6. veljače 2012. godine, Agencija za odgoj i obrazovanje imenovala je Povjerenstvo za pripremu izrade Kurikuluma zdravstvenog odgoja, koje je u dva navrata dopunjeno s još nekoliko članova. Krajem kolovoza iste godine ministar je obavijestio škole o uvođenju zdravstvenog odgoja, uz navođenje temeljnih informacija o njegovu sadržaju i uz najavu da će u tu svrhu biti pripremljeni odgovarajući radni materijali i vodiči. Potom je 27. rujna 2012. donesena odluka o uvođenju zdravstvenog odgoja, u kojoj je navedeno da stupa na snagu danom donošenja. Ustavni sud zaključio je da u taj proces nije bilo uključeno Nacionalno vijeće za odgoj i obrazovanje niti je bio upućen poziv za javnu raspravu o novim sadržajima zdravstvenog odgoja u javnom školskom sustavu, kao što je to zakonom propisano, iako se moglo očekivati da će oko „spolnog odgoja biti najviše polemika“ (*NN*, 27. V. 2013.).²⁰

Sljedeći republikansku doktrinu, mogli bismo reći da je Ustavni sud zapravo priznao postojanje osnove za građanski neposluš, barem zbog proceduralnih propusta. Svjestan činjenice da se proceduralni propusti mogu ukloniti lakše nego sadržajni, jedan od podnositelja prijedloga za ocjenu ustavnosti ocijenio je tu odluku „srednjim

20 Ustavni sud obrazložio je svoju odluku na sljedeći način: „Sažeto, sadržaj zdravstvenog odgoja za sve škole na području Republike Hrvatske – onako kako je zamišljen za školsku godinu 2012./2013. – oblikovao se u kurikulumu nacionalnog značenja, koji je nadležno ministarstvo donijelo u obliku propisa obvezujuće pravne snage. Ustavni sud ocjenjuje neprihvatljivim da stupanju na snagu propisa takvog sadržaja i takve pravne snage nije prethodilo davanje mišljenja vijeća roditelja (članak 137. stavak 4. Zakona o odgoju) niti je u proces bilo uključeno Nacionalno vijeće za odgoj i obrazovanje, a nije bila provedena ni javna rasprava unutar demokratski organizirane institucionalne procedure (barem) o sadržajima tog odgoja za koje se razumno moglo pretpostaviti da će izazvati kontroverzije u društvenoj zajednici. S obzirom na kasniji tijek događanja, očito je da stupanju na snagu tog propisa nije prethodila ni cjelovita priprema u tehničkom, organizacijskom i edukacijskom smislu. U tom je svjetlu osobito neprihvatljivo to što je stupanje propisa na snagu uslijedilo u trenutku kad je školska godina, u kojoj se on imao primijeniti (2012./2013.), već započela.“ (*NN*, 27. V. 2013.)

rješenjem“, izjavljujući da je to „nekakav hod po jajima kojim u konačnici možda neće-mo biti zadovoljni.“ (*tportal.hr*, 24. V. 2013.)

Budući da je Ustavni sud ukinuo prvi Kurikulum, u školskoj godini 2012./2013. nije došlo do punog bojkota satova u sklopu kojih se zdravstveni odgoj predavao, prvenstveno satova razrednika. Sada se pak čeka odluka o drugome. Nemoguće je sa sigurnošću reći jesu li aktivnosti GROZD-a koje su započele 2012. godine bile početak građanskog neposluha ili tek konzumiranje legalnog prava na javnu kritiku službenog dokumenta od javnog interesa.

Novi, gotovo identičan Kurikulum bio je na snazi i u školskoj godini 2013./2014., ali čini se da je „akutna“ medijska faza otpora protiv njega trajala do odluke Ustavnog suda o neustavnosti uvođenja prethodnoga, to jest do kraja svibnja 2012. Drugi Kurikulum zdravstvenog odgoja uveden je iduće školske godine, nakon kraće javne rasprave i s „kozmetičkim“ izmjenama sadržaja te je ponovno zatražena provjera njegove ustavnosti (*Glas Istre*, 27. XII. 2013.). Nakon odluke Ustavnog suda Udruzi GROZD kao akteru dodatno je ojačan legitimitet. Njezin angažman na ukidanju spornog programa nije zamro, no smanjio se intenzitet medijskih aktivnosti povezanih *isključivo* sa zdravstvenim odgojem. Iako ta udruga i dalje vodi kampanju protiv zdravstvenog odgoja i poziva na neposluh (*Zagrebancija*, 28. X. 2013.), njezini najagilniji i najpoznatiji članovi medijski su prostor sve češće počeli koristiti i za svoj politički angažman, odnosno predstavljanje nove platforme, postavljajući otpor Kurikulumu zdravstvenog odgoja u širi kontekst Građanske inicijative „U ime obitelji“, organizatora referenduma o braku, kojim se u Ustav Republike Hrvatske unijela odredba o braku kao životnoj zajednici žene i muškarca, što im je priskrbilo ponekad i negativno intonirani epitet „novih hrvatskih konzervativaca“ (*Večernji list*, 2. VI. 2013. i *Večernji list*, 4. XII. 2013.).

Dakle, da zaključimo. Može li se u slučaju pobune protiv Kurikuluma zdravstvenog odgoja 2012./2013. govoriti o građanskom neposluhu? U akcijama Udruge GROZD, koja se nametnula kao predstavnik većine, bilo je dosta elemenata građanskog neposluha, ali je pravi neposluh ipak izostao. Pravo na građanski neposluh neosporno je postojalo, i to ne samo zbog proceduralnih pogrešaka. To što se te školske godine nije išlo „do kraja“, najvećim je dijelom rezultat ukidanja Kurikuluma. Ipak, ostaje otvoreno pitanje nije li sve veći interes za medijsku promociju vlastitog političkog programa bacio malu sjenu na inicijalne aktivnosti, a pozive na građanski neposluh pretvorio i u instrument političke strategije.

Izvori i literatura

- Baccarini, Elvio. 2011. Parlamentarna demokracija i granice legitimiteta građanskog neposluha, u: Bojanić P. i Prijčić-Samaržija, S. (ur.): *Neposlušnost*. Narodna biblioteka Srbije. Beograd: 13–38.
- Barry, Brian. 2006. *Kultura i jednakost – egalitarna kritika multikulturalizma*. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
- Bognar, Greg. 2005. The Concept of Quality of Life. *Social Theory and Practice* (31), 4, 561–580.

- Brownlee, Kimberley. 2013. Civil Disobedience. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (ur. Edward N. Zalta), <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/civil-disobedience/> (datum pristupa: 1. 5. 2014.).
- Mesić, Milan. 2001. Legitimnost građanske neposlušnosti. *Revija za sociologiju* (32), 1–2, 17–25.
- Nussbaum, Martha i Sen, Amartya (ur.). 1993. *The Quality of Life*. Clarendon Press. Oxford.
- Pavićević, Vladimir. 2012. Elementi građanske neposlušnosti u slučaju Beli listići (II), <http://pescanik.net/2012/04/elementi-gradanske-neposlusnosti-u-slucaju-beli-listici-ii/> (datum pristupa: 1. 5. 2014.).
- Pavićević, Vladimir. 2009. Građanska neposlušnost u savremenoj političkoj teoriji, u: *Godišnjak FPN*. Fakultet političkih nauka. Beograd: 79–94.
- Rajković, Ana. 2013. Radnici kao neposlušni građani iz 1905. *Zarez*, <http://www.zarez.hr/clanci/radnici-ka0-neposlusni-gradjani-iz-1905> (datum pristupa: 1. 6. 2014.).
- Rawls, John. 2005. *A Theory of Justice*. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge – London.
- Šegvić, Saša. 2007. Legitimnost građanskog otpora – neki teorijski aspekti. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* (44), 2, 177–199.

* * *

- Connect portal*, 1. VI. 2013., „Ministar Jovanović po treći put bez javne rasprave, i usprkos Ustavnome sudu, donio Kurikul zdravstvenoga odgoja“, <http://portal.connect.znanost.org/2013/06/ministar-jovanovic-po-treci-put-donio-kurikul-zdravstvenoga-odgoja/> (datum pristupa: 9. VII. 2014.).
- Dnevnik.hr*, 23. XII. 2012., „Nije problem u dijeljenju letaka, već što nijedna strana ne popušta“, <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/nije-problem-u-dijeljenju-letaka-vec-sto-nijedna-strana-ne-popusta.html> (datum pristupa: 9. VII. 2014.).
- 24sata.hr*, 2. IX. 2012., „Trebamo zdravstveni odgoj, zakazali su i škola i roditelji“, <http://www.24sata.hr/politika/trebamo-zdravstveni-odgoj-zakazali-su-i-skola-i-roditelji-279775> (datum pristupa: 10. VIII. 2014.).
- Glas Istre*, 27. XII. 2013., „Grozđ opet želi ocjenu ustavnosti zdravstvenog odgoja“, <http://www.glasistre.hr/vijesti/hrvatska/grozđ-opet-zeli-ocjenu-ustavnosti-zdravstvenog-odgoja-435328> (datum pristupa: 26. VII. 2014.).
- Glas Koncila*, 28. X. 2013., „Četvrtim modulom i dalje se nameće ideologija“, <http://www.glas-koncila.hr/portal.html?catID=2&conID=34226&act=view> (datum pristupa: 26. VII. 2014.).
- Glas Slavonije*, 13. II. 2013., „Udruga GROZD traži smjene“, <http://213.202.94.34/189702/1/Udruga-GROZD-trazi-smjene> (datum pristupa: 21. VII. 2014.).
- http://www.hbk.hr/1_z_odgoj.pdf (datum pristupa: 1. VII. 2014.).
- Index.hr*, 9. XII. 2013., „Ilčić želi srušiti Milanovića: Logično bi bilo da se raspišu prijevremeni izbori“, <http://www.index.hr/indexforum/postovi/111883/ilcic-zeli-srusiti-milanovica-logicno-bi-bilo-da-se-raspisu-prijevremeni-izbori/1> (datum pristupa: 9. VII. 2014.).
- Index.hr*, 18. XI. 2013., „Željku Markić sponzorira firma koja proizvodi kontracepcijske pilule“, <http://www.index.hr/vijesti/clanak/zeljku-markic-sponzorira-firma-koja-proizvodi-kontracepcijske-pilule/711977.aspx> (datum pristupa: 15. VII. 2014.).

- Kurikulum zdravstvenog odgoja*. 2012. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. Zagreb, <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=11972> (datum pristupa: 1. 5. 2014.).
- Narodne novine* (=NN), 116/2003., 22. VII. 2003., „Obiteljski zakon“.
- Narodne novine*, 17/2013., 13. II. 2013., „Odluka o uvođenju, praćenju i vrednovanju provedbe Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama „.
- Narodne novine*, 63/2013., 27. V. 2013., „Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske broj: U-II-1118/2013 i dr. od 22. svibnja 2013.“.
- Novi list*, 14. II. 2013., „Židovskoj zajednici nema ničeg spornog u zdravstvenom odgoju“, <http://m.novolist.hr/PogledajClanak.aspx?id=650950&datum=20130214> (datum pristupa: 10. VIII. 2014.).
- Queer.hr*, 3. XII. 2012., „Građani pozdravili uvođenje zdravstvenog odgoja“, <http://queer.hr/28405/gradani-pozdravili-uvodenje-zdravstvenog-odgoja/> (datum pristupa: 15. VII. 2014.).
- RTL*, 28. VIII. 2012., „Učitelji i ravnatelji za zdravstveni odgoj doznali iz medija!“, <http://www.rtl.hr/video/vijesti/27289/ucitelji-i-ravnatelji-za-zdravstveni-odgoj-doznali-iz-medija/> (datum pristupa: 10. VII. 2014.).
- RTL*, 26. XII. 2012., „Grozd traži alternativni program! Najavili građanski neposluh“, <http://www.rtl.hr/vijesti/novosti/600562/grozd-trazi-alternativni-program-najavili-gradjanski-neposluh/> (datum pristupa: 5. VII. 2014.).
- SeZaM*, 27. VIII. 2012., „Svodi li se zdravstveni odgoj na pranje ruku?“, <http://www.sezamweb.net/hr/vijesti/847-svodi-li-se-zdravstveni-odgoj-na-pranje-ruku/> (datum pristupa: 10. VIII. 2014.).
- tportal.hr*, 26. XII. 2012., „Grozd najavio građanski neposluh“, <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/233933/Grozd-najavio-gradanski-neposluh.html> (datum pristupa: 26. VII. 2014.).
- tportal.hr*, 24. V. 2013., „Zdravstveni odgoj iz zaborava izvukao Paragu!“, <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/263846/Zdravstveni-odgoj-na-povrsinu-izbacio-Paragu-i-HSP-1861.html> (datum pristupa: 21. VII. 2014.).
- Ustav Republike Hrvatske, http://www.usud.hr/default.aspx?Show=ustav_republike_hrvatske&m1=13&m2=21&Lang=hr (datum pristupa: 5. VII. 2014.).
- Večernji list*, 15. XII. 2012., „Studentski kapelan Damir Stojić: Izvlačit ćemo djecu s nastave“, <http://www.vecernji.hr/hrvatska/studentski-kapelan-damir-stojic-izvlacit-emo-djecu-s-nastave-487446> (datum pristupa: 25. VII. 2014.).
- Večernji list*, 23. XII. 2012., „Roditelji, ovo što stoji u letku nije istina. To što čini Crkva je ružno!“, <http://www.vecernji.hr/hrvatska/roditelji-ovo-sto-stoji-u-letku-nije-istina-to-stocini-crkva-je-ruzno-490607> (datum pristupa: 25. VII. 2014.).
- Večernji list*, 2. VI. 2013., „Vođe konzervativne revolucije: Nismo produžena ruka biskupa“, <http://www.vecernji.hr/hrvatska/vodje-konzervativne-revolucije-nismo-produzena-ruka-biskupa-563103> (datum pristupa: 25. VII. 2014.).
- Večernji list*, 4. XII. 2013., „Tko su novi hrvatski konzervativci?“, <http://www.vecernji.hr/hrvatska/tko-su-novi-hrvatski-konzervativci-906643> (datum pristupa: 25. VII. 2014.).
- Zagrebančija*, 28. X. 2013., „GROZD i REFORMA pozivaju na građanski neposluh“, http://www.zagrebančija.com/hr-aktualnosti/grozd-i-reforma-pozivaju-na-gradjanski-neposluh_322892, (datum pristupa: 15. VII. 2014.).

SUMMARY

Health education in Croatian schools in 2012/2013 and the civil disobedience

This paper attempts to answer the question whether the implementation of the Health Education Curriculum in all primary and secondary schools in the Republic of Croatia in the school year 2012/2013 could have been a valid reason for initiating civil disobedience, with regard to curriculum content and procedural aspects of its implementation. Special attention is given to the activities of the Association GROZD (*Glas roditelja za djecu* = Parents' Voice for Children), the most exposed opponents of the Curriculum, aimed primarily against its fourth module, colloquially called „Sexual Education“. The paper also discusses how these activities meet the criteria for civil disobedience, formulated by John Rawls. Rawls defines civil disobedience as a public, non-violent and conscientious breach of law undertaken in a nearly just society with the aim of bringing about a change in laws or government policies.

Key words: health education, civil disobedience, John Rawls, GROZD Association (*Glas roditelja za djecu* = Parents' Voice for Children), quality of life